

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Комплексне дослідження використання у художніх текстах терміносистеми української мови, яка вважається основним інформативним шаром лексики є одним із актуальних питань сучасної лінгвістичної науки. Закономірним і динамічним явищем у мові художньої літератури стало функціонування термінів, у якому відображаються нові напрями інтеграційних процесів сучасної української літературної мови.

Загальновідомим є факт приналежності термінів до необразних слів. «У новому ж стильовому контексті термін, неемоційний за своєю природою, може розвивати емоційно-експресивні відтінки і конотації» [1, с. 14], виступати елементом унікальної поетичної картини світу митця. Термінологічна лексика, яка вживається у художньому мовленні, зокрема в поезії різноманітної тематики, продукує яскраві конкретно-предметні образи, додає виразності мовній характеристиці ліричного героя. Тому семантичні трансформації наукових термінів є важливою проблемою сучасної лінгвістики.

Мета статті – окреслити особливості вживання термінологічної лексики у художніх текстах, розкрити суть лексико-семантичних трансформацій та процесу детермінологізації мовного явища (на основі поезії Ліни Костенко).

Власне питанню функціонування термінологічної лексики у художньому стилі присвячено наукові розвідки таких лінгвістів, як Л. Тиха, Л. Бублейник, Н. Бойко, Т. Катиш, Ю. Лазебник, В. Карпов, В. Ярмак, Л.Задояна, М.Пилинський, С.Шуляк та ін. Проте аналіз спеціальної та лінгвістичної літератури показав, що всебічне і комплексне вивчення функціонування термінів у творчості Ліни Костенко на сьогодні ще недостатньо реалізовано.

Живе функціонування термінів не окреслюється лише межами наукового мовлення й часто суперечить їхній можливій нейтральності. Постійне поповнення одиниць мовної термінологічної системи та всебічне проникнення наукових понять і явищ у повсякденне життя мають вплив на загальнолітературну мову, в результаті чого частина специфічних особливостей терміна зазнає змін. У мові художніх творів така лексика семантично трансформується (поява експресивно-емоційного забарвлення, розвиток нового метафоричного значення, додаткові смислові відтінки, нові функціональні й асоціативні нашарування), тобто термінологічні лексеми стають цілком самостійними елементами художнього мовлення. Тут доречно говорити про детермінологізацію термінів. Іншого значення детермінологізоване слово набуває не лише в залежності від того, із якої термінологічної системи запозичено його, але й здебільшого від розряду лексики, до якого належить детермінологізоване слово. Результатом взаємодії засобів художньої та наукової мови стає так звана експресивна детермінологізація раніше нейтральних термінів. Це поняття пов'язане з метафоричним переосмисленням спеціальних слів, у результаті чого розширюються їхня семантика, наприклад, медичний термін **кардіограма** (графічне зображення роботи серця) отримує нове значення — електрична іскра, тобто блискавка. У поезії Ліни Костенко цей термін набуває метафоричного значення: «Краплини перші вдарили об шибку / **Кардіограма** блиснула крива» [4, с.257]. Тому, як зауважує А. П. Коваль, необхідним є окреслення термінологічного поля, в якому вжито той чи інший термін: з одного боку він може бути цілком нейтральним і мати нульове стилістичне забарвлення, а з іншого — термін втрачає свою нейтральність і вступає у художню мову як самостійний елемент [2, с. 276].

Існують різні погляди на явище детермінологізації. Дослідниця О.В.Суперанська вважає, що кожний термін може увійти до загальноновживаної лексики, оскільки під час детермінологізації лексема позбувається своєї однозначності, системності, а натомість набуває нових властивостей, тобто виникає нове слово з термінологічним значенням, що потребує вже не чіткої дефініції, а пояснення [7, с.133]. Зрештою, робимо висновок, що мовознавець вважає терміном слово тільки до того часу, поки воно нерозривно пов'язане із означуваним поняттям. Детермінологізація ж відбувається, коли цей зв'язок порушується. Термін стає загальноновживаним словом, яке позбавлене точності і безпосередньо не пов'язане із спеціальним поняттям, тобто дефініція його в системі термінів стає непотрібною.

Ми не можемо погодитись із такою позицією, адже зв'язок між детермінологізованим словом та означуваним поняттям все-таки повністю не втрачається. В процесі детермінологізації лексема набуває функцій метафори чи порівняння завдяки зв'язку із певною ознакою поняття зі спеціальної сфери вжитку. Мовознавець Т.К.Молодід вважає, що терміни, які використовують у художньому мовленні з метою створення яскравого образу, проходять зворотній шлях – власне до загальноновживаної лексики. Коли у науковій мові вони були елементами вузької терміносистеми, позбавлені емоційного забарвлення та здатності до синонімії, то в процесі детермінологізації уподібнюються до звичайних слів. Слід зауважити, що уподібнення не є цілковитим, оскільки звукова форма слова залишається сталою та обов'язково викликає асоціацію з науковою мовною системою [6, с.146].

Індивідуальний авторський стиль, ідейно-естетична спрямованість творчості письменника є вирішальними чинниками, що впливають на функціонування спеціальних слів у художній літературі. Всі використовувані терміни у художній мові за допомогою такого підходу можна розглядати як єдиний стилістичний комплекс, що продукується не лише на основі властивостей термінів, а й інтерпретацією автора: «Сліпучий **магній** снігових пустель, / хребтів баских затагнуті попруги» [4, с.107]. Отже, приклад демонструє, що використання таких слів у художньому мовленні переводить термінологічну лексику в арсенал художніх засобів.

Ліна Костенко використовує цей прийом у своїй поезії із різноманітними цілями. Терміни в автора входять до складу порівнянь, метафор, виступають епітетами, підсилюють виразність художнього тексту: «А ліс, як **дрейфуюча шхуна**, скрипів у льоди закутий» [4, с.92], «І чорний **викид сірководню з отруєних століттям душ**» [4, с.106], «**Високовольтна лінія** Голгоф» [4, с.104].

Мова поетичного твору вимагає оновлення слова, виокремлення нових семантичних відтінків, внаслідок чого з'являються зміни антонімічних та синонімічних відношень. У поезії Ліни Костенко трапляються випадки порівняння «нетерміна» з терміном, що є яскравим прикладом переходу спеціальних слів у загальнозживану мову. Сформована за допомогою деяких термінослів точність висловлювання, їхня загальнозрозумілість становлять причину входження останніх у фразеологічні звороти. Наприклад, у рядках «Це як гіпноз, як магія безодні, / як **струм жаги**, що в голосі болів» [4, с.141], термін **струм**, що означає електричний заряд, поєднується з лексемою **жага** для того, щоб показати гостроту почуттів ліричного героя.

Терміни у художніх текстах Ліни Костенко часто слугують засобом творення комічного ефекту, який реалізується авторськими мовними прийомами: «В часи прекрасної Гелени ще не літало **НЛО**» [4, с.85], «І вис вовк, ночей моїх **соліст**» [4, с.98].

Входячи у систему загальнозживаної лексики, понятійні системні зв'язки терміна замінують ті, які позиціонують його у сфері слів, що називають загальновідомі поняття – предмети чи явища: «Час пролітає з **реактивним свистом**» [4, с.9], «Чорнілі крокв обвуглені **трапеції**» [4, с.148]. Тобто в цій ситуації термін зіставляємо не з науковими поняттями, а з конкретним предметом: «Біжутерія з **магми**» [4, с.90]. Зовсім очевидно, що терміни з будь-якої сфери людських знань, потрапляючи до художнього контексту, отримують нові інтерпретаційні ознаки завдяки спрощенню семантики, яке слугує способом сприймання читачем терміна на основі наявних лексико-семантичних аналогій з нейтральної сфери вживання слова.

Терміни в поезії поетеси також виступають метафорами. Слово із спеціальної сфери, зазнаючи видозмін, приймає нові функції, переходить у площину нових зв'язків, які співвідносяться з поняттями у системі загальнолітературної мови. Такий прийом метафоризації стає вдалим засобом мовної характеристики ліричного героя. Найчастіше детермінологізовані слова з географічної, фізичної, мовознавчої групи Ліна Костенко використовує, щоб передати відчуття і переживання ліричного героя, його психологічний стан: «...тут, за щитом смарагдових лісів, моїх жар-птиць блакитні космодроми» [4, с.227], «Йти по колу – не мій **маршрут**» [3, с.40], «Час, великий **диригент**, перегортає **ноти на пюпітрі**...» [4, с.231], «І молодик над смужкою лісів поставить позолочений **апостроф**» [4, с.227].

Проте маємо художні тексти, в яких детермінологізована лексика вживається радше у прямому значенні: «І **альфа-часточки**, як ельфи, над бур'янами пурхають в полях» [3, с.58], «**Індустріальний подих п'ятирічки** до нас у сад ще не приник» [4, с.251].

У результаті проведеного лінгвостилістичного аналізу ми дійшли висновку, що мова поезії Ліни Костенко є особливим полем реального функціонування термінів, які є засобом вираження особливостей індивідуально-авторського стилю. Використання детермінологічної лексики в художній мові надає нового звучання авторському тексту. Підкреслюємо, що процес детермінологізації лексики є водночас продуктивним і складним. Якщо терміни вживались переважно в обмежених сферах фахівцями як засіб номінації явищ наукової галузі, то на сучасному етапі відбувається переосмислення терміна у художньо-мистецьку площину, де народжуються смислові інновації. Якщо в науковій літературі основною функцією термінів була номінативна, то в художньому мовленні вона виступає допоміжною. Використання найрізноманітніших художньо-стилістичних можливостей детермінологізованих слів у поезії поетеси слугує для підсилення емоційності, виразності і, зрештою, для передавання передання потрібної наукової інформації. Спостереження над мовою творів Ліни Костенко дає підстави стверджувати, що термін, як і будь-яке слово, виступає в нерозривній єдності з художнім образом, вирізняється неординарністю вживання. Використання термінів у поезії підтверджує, що їхнє вживання не обмежується науковими текстами, а навпаки розширює сфери свого функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єщенко Т. Функціонально-стильове навантаження термінів в українській поезії 90-х років ХХ ст. / Т. Єщенко. – Режим доступу: <http://www.meduniv.lviv.ua/files/press-centre/2015/n270315/Conf15all.pdf>
2. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови : Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київ. держ. університету, 1970. – 306 с.
3. Костенко Л. Мадонна перехресть / Л.Костенко. — К.: Либідь, 2011. — 112с.

4. Костенко Л. В. Річка Геракліта / Ліна Костенко. — К.: Либідь, 2011. — 336 с.
5. Костенко Л.В. Сад нетанучих скульптур: Вірші, поема-баллада, драматичні поеми. — К.: Рад. письменник, 1987. — 207с.
6. Молодід Т.К. Метафоризація термінів / Т.К.Молодід // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. — К.: Наук. Думка, 1972. — С.135-149.
7. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В.Суперанская, Н.В.Подольская, Н.В.Васильева. — М.: Либроком, 2012. — 248 с.

Бойчук Н.

Науковий керівник – доц. Штонь О.П.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ АРХАЇЗМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАННОГО ТРИПТИХА Р. ІВАНИЧУКА «ХРЕСНА ПРОЩА»)

Створення мовної картини світу, яка б найбільш точно могла репрезентувати ту чи іншу епоху, є одним з провідних завдань для сучасного письменника при написанні історичного роману. Тому вмотивованою є потреба звернутися до використання хронологічно маркованої лексики, що характеризується певною часовою віднесеністю і з погляду сучасної норми є застарілою. Серед неї виділяють дві великі групи – матеріальні архаїзми (історизми) та стилістичні архаїзми (власне архаїзми). Проте саме друга група слів, на відміну від історизмів із властивою їм безпосередньою номінативною функцією, перебуває у актуальнішій стилістичній позиції, служить для реалізації таких рис художнього стилю, як образність та емоційність.

Архаїчна лексика з функціонального погляду проаналізована у працях О. Галкіної-Федорук, Л. Лисиченко, М. Шанського, Д. Шмельова. Як засіб історичної стилізації в художніх творах такі мовні одиниці досліджували Л. Булаховський, Л. Скрипник, Л. Донець, Ш. Токсанбаєва, Л. Шнайдерман, В.Буда, Г.Гайдученко та ін.

Один з найвідоміших письменників сучасності Роман Іваничук присвятив історичній тематиці чимало творів, серед яких роман «Мальви», «Черлене вино», «Манускрипт з вулиці Руської», «Четвертий вимір», «Шрами на скалі», «Вогненні стовпи», а також «Хресна проща» – романний триптих, який зовсім нещодавно вийшов з-під пера автора, та вже встиг зацікавити багатьох поціновувачів якісної літератури. З погляду використання застарілої лексики, зокрема архаїзмів, найвиразнішою є книга друга під назвою «Страдчівський патерик. Символ віри», де події розвиваються у часи Галицько-Волинського князівства під час правління Данила Галицького, його сина Лева та життя славетного співця Митуси. Відсутність будь-яких лінгвістичних розвідок щодо хронологічно маркованих слів у романі та недостатня дослідженість цієї групи лексики в українському мовознавстві загалом і визначають актуальність теми нашої розвідки.

Мета статті полягає в тому, щоб на матеріалі книги Романа Іваничука «Страдчівський патерик. Символ віри» здійснити аналіз архаїзмів та дослідити їх стилістичні функції у романі.

Архаїзмом називають слово, що позначає актуальний для даної мовної спільноти референт, але характеризується ізольованістю фонетично-графічної, морфологічної, словотвірної чи лексико-семантичної форми на тлі сучасної мовної системи: внаслідок чого в його семантичній структурі вирізняється сема «архаїчний», яка відносить його на периферію лексичного складу мови, з одного боку, та на периферію відповідного синонімічного гнізда, з другого, і надає йому експресивної конотації у мові та виразної стилістичної функції у тексті [1].

Архаїзми, залежно від того, застаріли вони в усіх своїх значеннях як певні звукові комплекси чи лише в окремих, поділяються на лексичні і семантичні. У першу чергу розглянемо наявні у романі лексичні архаїзми, що, відповідно, мають свої підвиди.

Одну з найбільших груп архаїзмів, вживаних у творі, становлять власне лексичні архаїзми – слова, що застаріли в цілому. Серед іменників яскравими їх зразками виступають такі лексеми як «седмиця» – тиждень: «*Йї дізналися мої розвідники: княжич Лев, який минулої **седмиці** мури Львова розметав, має прибути сюди, щоб і нашу фортецю спалити*» [2, с.175]; «отрок» – хлопець-підліток: «*Стиснув Данило в долоні срібну чашу... і ще раз ствердив про себе, що неумудро чинив, коли, **отроком** прийнявши княжий вінець, попустив віжки громадам, міцно натягнуті вітцем Романом*» [2, с.167]; «весь» – село: «*...минав він містечка Чуднів, Любар, Корець, Костопіль, Ківерці і многі **всі**...*» [2, с.138] та ін.

Для посилення урочистості, пафосу, піднесеності звучання слова автор влітає у мовну картину такі лексеми: «перст» – палець руки: «*Ігумен переписував оповідь на пергамент, а, працюючи, вчував супровідний гомін гуслів: начебто десь далеко незримий Боян клав на струни свої **персти**, й вони самі князю славу рокотали...*» [2, с.205]; «вінценосець» як монарх, цар та похідн. «вінценосний»: «*Приклавши руку до грудей, низько поклонився волинський князь **вінценосному** братові, який гордо стояв перед ним у митрі...*» [2, с.200]; «отчина» – Вітчизна: «*...Батьківщина... не тому дорога, що вона велика: навіть*